

СЛОВ'ЯНСКІ ЛІТЕРАТУРИ, КУЛЬТУРА І ФОЛЬКЛОР

УДК 821.16+82-312.1

Антоанета Алипиева,

професор, д. ф. н, факултет „Департамент за информация,
квалификация и продължаващо образование“,
катедра „Науки за образованието“,
Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“,
ул. „Университетска“ 115, България,
тел.: 0899 907905,
alipievaan@abv.bg

РОМАНЪТ „ХИТЪР ПЕТЪР“ ОТ ГЕОРГИ МАРКОВСКИ И БЪЛГАРСКИЯТ МАГИЧЕСКИ РЕАЛИЗЪМ

Прозата на магическия ни реализъм се стреми да митологизира история и регион и да представи най-устойчивия български мит като уникална значимост. Романът „Хитър Петър“ от Георги Марковски е поредна вариация на националния разказ за турското робство и националните борби.

Ключови думи: магически реализъм, национален разказ за славяните на Османската империя, национализъм.

Романът на Георги Марковски „Хитър Петър“ търпи няколко издания и преводи на чужди езици. От 1978 година (когато е дебютът му) и особено през 80-те и 90-те години наминалия век романът е факт на литературната сцена и влиза в критическия регистър и като постмодернизъм, и като магически реализъм, и просто като „различен“ или „нов“. За десетилетието, в което дебютира, магическият реализъм е най-адекватният ключ към критически прочит, защото тази естетика става популярна в България след превода на романа на Габриел Гарсиа Маркес „Сто години самота“ през

1978 година [2]. През 60-те и 70-те години от 20. век магическият реализъм е нещо напълно приемливо за литературния ни контекст, който развива склонност към алегии и иносказателност. Логиката на този процес е описан адекватно от Йордан Ефтимов: „На Балканите за магически реализъм се заговорва, разбира се, първо след появата на преводи на латиноамериканците и най-вече след появата на съответния език на издание на „Сто години самота“. Поне така е в България, където понятието веднага влиза в отношение с допустимите и използвани жанрови класификации и неизбежно ги променя. Не бива да пренебрегваме обстоятелството, че литературата е социален посредник сред други посредници и че в определени исторически периоди тя е натоварвана със съвсем преки политически задачи. Именно такава беше епохата на реалния социализъм. При една ситуация, в която съществува силна прескриптивност на критиката и писателите се стремят да поберат творбите си в прокрустово ложе, ограничено от понятия като „положителен герой“, „реализъм“, „социална критика“ – понятия, които освен това са взаимнопротиворечащи си – магическият реализъм би могъл да получи два вида статут: или да влезе в сблъсък с препоръчителните дискурсивни стратегии, или да се впише като разшири границите на допустимото. Наблюдаеми са и двете тенденции” [1].

Огромната разностранност и дълбочина на живота и обществата намират израз в коренното слизване в българската културна традиция и в средата на миналия век в прозата ни блесват имената на Йордан Радичков, Васил Попов, Йордан Вълчев, чиито автентичен почерк може да бъде определен как ли не в естетически план, но едно е сигурно – връщането към фолклора и традиционни български сюжети обединява редица белетристи от 60-те и 70-те. Бихме искали да разгледаме романа на Георги Марковски „Хитър Петър“ в една устойчива за българската проза парадигма – националния разказ за турското робство, превърнал в бестсейлъри произведения като „Под игото“ от Иван Вазов, „Цената на златото“ от Генчо Стоев, „Време разделно“ от Антон Дончев и в по-ново време – „Възвишение“ от Милен Русков. В този ред на изброените произведения комай само „Под игото“ повече битова с оптимизма си отколкото с огромния трагизъм и де-

митологизации, заложени вътре във философията на романа. Това е канонна ситуация, непреодоляна и до днес и добре обяснена от Албена Хранова. На въпрос: „На кое дължим проникването на големия разказ за „робството” в българското обществено съзнание – на историографията, на литературата, на политиката?” тя отговаря: „Дължим го на тяхната дълголетна неразчлененост. В българската култура не се е случило онова типично за модерността разделяне на полетата, за което говори един голям френски социолог (Пиер Бурдийо) – социалното и институционално обособяване на науката и изкуството като различни и автономни неща, способни да произвеждат различни разкази, конструирани по различни правила, които задоволяват различни социални и познавателни потребности на модерния човек. Тук те са в една обща магма, която е същинската хранителна среда за историческите митове” [4]. В този смисъл романи като „Хитър Петър” от Георги Марковски или „Възвишение“ от Милен Русков са модерна гротескова деформация на превърнали се в канон митове и метафори, легитимиращи един отбранителен национализъм, търсещ преди всичко патетиката. В „Хитър Петър” Марковски „ляга” върху цялата амалгама от културни пластове в българското съзнание. Казваме „българско”, а не „балканско”, например, защото романът чертае граници в този смисъл: „земята българска”, „турчин тиранин”, „роб”, „народът”<...>. Историческото е представено като реминисценция на едно време, което можем да обозначим вариативно – възрожденско, робство, живот в рамките на Османската империя и т.н., но това е време без дати, синкретично представящо историческото и като памет, и като манталитетно настояще. Това малцина литературоведи забелязват в „Под игото”, защото Вазовият роман е отпращан в парадигмата на националната идеология, а не в руслото на модерните естетики. Но истината е, че „Хитър Петър” интертекстуално – на нивото и на сюжет, и на културна памет – съдържа в себе си всички произведения в българската литература, интерпретиращи националния разказ за българите в турско време.

Българският магически реализъм е удачна форма за митологизирането на частни етнически биографии и локални географски топоси. Силно застъпен в българската проза, но обяснен преди всичко чрез

„котловинната” теория, този вид реализъм допълва онези вариации на национализмите, които работят за националния разказ за турското робство като за уникален. Свещеното време на борбата е разпределено героите като герои, предатели, тирани и роби, а пространството от локално е разширено до митологичния център на истинския житейски смисъл. Непорочната Магдалина, пред Бога невястата на Петър, попитана къде го е заровила, отговаря: „<...> Тук го зарових! – и ръката ѝ сочи на изток и запад, сочи на север и юг, на гърдите ѝ спира: – Навсякъде е Петър! Благослови, отче, да си ида при него!” Истинната част от националния разказ е превърната в митологична амалгама от езическа, фолклорна, християнска и балканска символика, чиито отделни елементи са разбъркани до неистинност. Ужасното – страдание, робско унижение, убийства и предателства – са представени като ежедневие. Ежедневието е толкова протяжно, че е вечност. А пък вечността е уникалност. Ето как прозата от 60-те и 70-те години от 20. век включва магическия реализъм в най-устойчивия тренд на национализмите ни – този за уникалността ни. Бидейки част от малка и екзотична литература, без особени шансове за универсална проблематика, прозата на магическия ни реализъм се стреми да митологизира история и регион и да представи най-устойчивия български мит като уникална значимост. Магическото в „Хитър Петър” е разбъркването на различните културни пластове, заложили като познание за света. Хитър Петър е син на Йосиф и Мария, жени се – не жени за Магдалина, обречен е като месията, но на българската кауза за свобода, герой от приказките е, и хайдутин, язди магаре като месията и има ученици, един от които го предава, но и надлъгва Настрадаин ходжа, а и много други очарова с хитростта си. Врагове му са турците, но погледът му обхваща цялата европейска геополитика. Една от характеристиките на магическия реализъм е, че той се ражда от чувството за провинциализъм, от обидата, че си маргинален. Смесването на големите европейски културни езици с локалните български езици е възможност локалната култура да придобие жизненост и да заяви, че е част от културното надмощие на Европа. Затова и след Латинска Америка магическият реализъм има адекватно развитие и в балканските култури. Темата за унижените, защото са неразбираеми Бал-

кани е тема навсякъде в балканските литератури. Тя обикновено се защитава чрез идеята за мъдростта и дарбата, а не чрез рационалните идеи за образование и ерудиция. Така и Хитър Петър участва в националния разказ за робството и свободата чрез интуицията да се отсява доброто от злото, фалшивото от истинското: „Божата дарба пък султан не признава, та надживява и султан, и палач, и кадия!“ ; „Човекът ще потурчиш, а дарбата му божия как ще потурчиш?“ Но има друго: воден и мотивиран от чувството си за маргиналност, магическият реализъм съдържа в себе си съмнението. Съмнението във всичко и всички, защото както и финалът на романа казва – болшинството от революционерите предпочитат да живеят като роби, Петър не им вярва, нито пък те вярват докрай на Петър. Страдален е пътят на белязания: „Труден живот, мъченическа смърт, безкрайна легенда!“ И това е викът на ангелите, не на демоните. Магическият реализъм разрушава натурата, за да я изгради наново, така от разбърканите части се ражда нов свят, който е магически център на светостта. Провинциализмът е преодолян, човекът не е колонизиран, а е със самочувствието на своето градителство, превърнато в митологична вяра на първосъзданието.

Съставеният от сглобените елементи нов, нетрадиционен свят ревизира всички възможни културни пластове, залегнали в повествованието. Няма чиста културна идентичност, но има чиста етническа идентичност. Българите са българи, турците са турци. И във времето на „робството“ са възправени един срещу друг, безкомпромисно. Ако българин пресъпи границата, той е „вероотстъпник“. А „читакът“ винаги е вероломен и жесток. Амалгамата от християнство, фолклор, езичество и история не пречи на тази колективна памет, която гледа българското като вечно съпътстваща битието ни памет. Точно в този дух завършва и романът – като несекващия стремеж да пребъде българското, като пагетика на апотеозния национализъм, гръбнак на екзотичните, малките, маргиналните: „Здрава е българската къща, че ето: много плач и скърцане със зъби по земята българска, пък има кой като роб да живее и има кой като мъж да умре. Знаел е Петър: читакът е силен, народът е слаб, а неговото слово ще му бъде стълб и опора, че словото няма ни кости, ни кръв и никой тиран не ще го надвие. Защото казано е: „И заваля дъжд, и придойдоха реки, и духнаха

ветрове; и напреха на тая къща; и тя не рухна, защото беше основана на камък”. Културните пластове се ревизират само сюжетно и символно, смесват се с други пластове, но амалгамата не губи целостта на Големия национален разказ за страданието под робството и за достойнството да се бориш за свобода. Магическият реализъм на Георги Марковски дескарализира, иронизира, пародира национално-освободителната борба, придава и снижаващите качества на ежедневието, но не посяга върху патетиката на наследения от Възраждането национализъм. През 70-те години от миналия век „краят на паметта” не е теза за българската проза. Но институционализираната памет е конструирана наново от разглобените части на цялото. Разглобяването битовизира, сглобяването сакрализира наново. Хитър Петър завършва повествованието като герой, преминал страдалческия и обречен път на завършващата със смърт-безсмъртие борба. Целостта на националния разказ е запазена и в „Цената на златото” от Генчо Стоев, където трагичното надвишава патетичното. Но не е така във „Възвишение” от Милен Русков, където националният разказ не само е пародиран и снижен, но е доведен до пълното си обезсмисляне. Но средата на 20. век и малко след това все още не е време за окончателно прощаване с високата гама на националната символика. Митовите са инструмент за наличните политики, а магическият реализъм е възможност за отървяване от официозната патетика на комунистическия интернационализъм. Търсенето на корените, на локално идентичното е едновременно преодоляване на натрапената идеологичност и на чувството за провинциализъм, характерно за Балканите.

В държавния комунистически национализъм политическата вяра заема мястото на традиционните вярвания. Етиктираният като емблема социалистически патриотизъм видимо се съдържа в параметрите на магическия реализъм, според който малката и екзотична култура привлича внимание върху себе си. В контекста на комунизма магическият реализъм е един от методите за изграждане на живота. Непречещ на официозната естетика, наречена социалистически реализъм, но и необслужваща го. Ако трябва да бъдем по-конкретни: 60-те и 70-те години от 20. век силно активират магическия реализъм

в прозата ни, защото от една страна това е етносамочувствие, от друга, това е възможност да се промени обществото и да се превърне то в спектакъл, достоен за възхищение. Магическият реализъм разлага и преустройва познатия свят, но не избягва чувството за тоталност. Така „Хитър Петър“ изгражда тотален български свят, „хванат“ в мига на освободителната си борба. Националният разказ за робството е екзотичен, сюрреалистичен, пародиен, но не и дескрасиран. Спазени са всички постулати от официозния национален мит за освободителната българска борба: наличие на герой и месия, народ, предатели, уплашени и отказали се революционери, героическа смърт-безсмъртие, обречени на българската кауза майки и невести. Политическото се слива с естетическото. В българския магически реализъм волята да сътвориш нов човек и нов свят е религия, и тъкмо с това си качество естетиката не е конфрнтирана с комунистическото общество, нито с масовото разбиране за национализъм. И Йордан Радичков, и Йордан Вълчев, и Георги Марковски показват устойчивостта на българското и сходството му с традицията от миналото. И пълната ненужност да се конфрнтира със социалистическия реализъм. Да използваме думи на Цветан Тодоров: „<...> „реализъм“ по принцип подсказва за връзката между изобразяване и реалност, следователно произтича от понятието за истина, докато „социалистически“ означава идеал, следователно характеризира способността на произведението да утвърждава доброто” [3]. Ако перифразираме, магическият реализъм означава магическо разбъркване на реалността и утвърждаване на доброто. Разбърканите части от историята на националния разказ за робството наново изграждат пъзел, в който българското е сакрално, а историята ни трябва да се помни като еталон за собствената мяра на всеки отделен българин. Магическият реализъм иска от читателя от други култури не толкова да разберат локалното, колкото да обърнат внимание на локалното. Чрез шок. Чрез митология и релефни цветове и миризми. Котловинният национализъм, напълно необходим по средата от миналия век – и като дефанзивен национализъм, и като допуснат ръкав в общата река на политическото – се подкрепя от магическия реализъм. Последният не е антитеза на тоталитарното общество, обратното – и тоталитарното общество, и магическият реализъм

изхождат от едно и също схващане за света, което иска върховно да създава, да залага собствената си мяра като еталон.

Магическият реализъм е екстремна естетика. Той разчита на разрушението и травестията, той дескрализира, за да създаде нов свят, сакрализиран отново, представящ локалното като център на света. По презумпция магическият реализъм разцъфтява в общества с екстремална политическа насоченост. Приликата между политическия и естетическия екстремизъм е, че коват романтични светове, нереални по същността си. Локалното или конкретното се представят като универсални. В „Хитър Петър” християнският мит за Исус е пригоден върху фолклорния ни герой Хитър Петър, който пък от своя страна е пригоден върху националния разказ за освобождение от турско робство. Героическата смърт в името на националната идеология е основен сюжет за средата на миналия век, защото чрез него се доказва еволюцията на българското, преминаващо от общество в общество. В „Хитър Петър” съчетаването на различни културни пластове, характерни за българското, водят до идеята за вечността, валидна за екстремалните ситуации, които разрушават, за да установят нов ред и нови ценности. В този смисъл разпнатият Хитър Петър, преповтаряйки разпнатия Исус, проектира себе си върху българското величие и българската вечност: Кнез Тодор „<...> взе копие от потерята; набодне с него сунгер и напои сунгера в оцет; подаде го на Петър. Пък Петър го гледаше с бистрите си сини и присмехулни очи. Натика в устата му кнез Тодор сунгера; разтърси го тръпка; и ето – глас от народа – по земята българска възвести: „Остана си Петър завинаги с нас!”

Магическият реализъм е вид памет, която се отъждествява с морала. Пародията, десакрализацията или гротескното присъстват, за да удостоверят вечността на локалното. За да наложат неговата уникалност. Романът „Хитър Петър” от Георги Марковски е поредна вариация на националния разказ за турското робство и националните борби, постигнат чрез магическата вселена на омесените културни пластове на българското. Почти до края на 20. век този разказ тушира скепсиса или несъгласието със сакрализирания национализъм, според който безсмъртният героизъм удостоверява пребъдването на българската свобода.

Библиография

1. Ефтимов Й. Понятието за магически реализъм – и балкански колізії / Й. Ефтимов. URL: <http://litclub.bg/library/nbpr/yeftimov/mag.html/>
2. Маркес Г. Г. Сто години самота, прев. Румен Стоянов / Г. Г. Маркес. – С., 1978.
3. Тодоров Цв. Художници и диктатори / Цв. Тодоров // Тоталитарният опит. Човешкият отпечатък 1, 2015. – С. 202.
4. Хранова А. В битката на термините „турското робство” не съществува / А. Хранова // Капитал. – 6 февруари. – 2016. URL: http://www.capital.bg/politika_i_ikonomika/obshtestvo/2016/02/06/2699172_prof_albena_hranova_v_bitkata_na_terminite_turskoto/

References

1. Eftimov Y. Ponyatiето za magicheski realiz"m – i balkanski kolizii / Y. Eftimov. URL: <http://litclub.bg/library/nbpr/yeftimov/mag.html/>
2. Markes G. G. Sto godini samota, prev. Rumen Stoyanov / G. G. Markes. – P. 1978.
3. Todorov Tsv. Khudozhnitsi i diktatori / Tsv. Todorov // Totalitarniyat opit. Choveshkiyat otpechat"к 1, 2015. – P. 202.
4. Khranova A. V bitkata na terminite „turskoto robstvo” ne s"shehestvuva / A. Khranova // Kapital. – 6 fevruari. – 2016. URL: http://www.capital.bg/politika_i_ikonomika/obshtestvo/2016/02/06/2699172_prof_albena_hranova_v_bitkata_na_terminite_turskoto/

А. Аліпівца

РОМАН „ХИТЪР ПЕТЪР” ГРИГОРІЯ МАРКОВСЬКОГО І БОЛГАРСЬКИЙ МАГІЧНИЙ РЕАЛІЗМ

У статті розглянуто прояви болгарського магічного реалізму у середині ХХ ст. на матеріалі одного з відомих болгарських романів – „Хитър Петър” Георгія Марковського. Це звернення до зв'язків між національним нарративом слов'ян Оттоманської імперії та магічним реалізмом Г. Марковського, інтерпретованого авторкою як націоналізм.

Ключові слова: магічний реалізм, національний нарратив слов'ян Оттоманської імперії, націоналізм.

А. Алипиева

РОМАН „ХИТЪР ПЕТЪР” ГРИГОРИЯ МАРКОВСКОГО И БОЛГАРСКИЙ МАГИЧЕСКИЙ РЕАЛИЗМ

В статье рассматриваются проявления болгарского магического реализма середины XX в. на материале одного из известных болгарских романов – „Хитър Петър” Георгия Марковского. Это обращение к связям между национальным нарративом славян Оттоманской империи в болгарской литературе и магическим реализмом Г. Марковского, который интерпретируется автором как национализм.

Ключевые слова: магический реализм, национальный нарратив славян Оттоманской империи, национализм.

A. P. Alipiyeva,

Doctor of Philology,

Professor Konstantin Preslavsky University of Shumen,

115 Universitetska Street, Shumen, 9712, Bulgaria,

tel.: 0899907905,

alipievaan@abv.bg

THE NOVEL „CUNNING PETER” („ХИТЪР ПЕТЪР”) BY GEORGI MARKOVSKI AND BULGARIAN MAGIC REALISM

Summary

The article examines the manifestations of the Bulgarian magical realism in the middle of XX century, projected onto one of the famous Bulgarian novels of this period – „Cunning Peter” („Хитър Петър”) by Georgi Markovski. There are some references to the relationship between the national narrative of the Ottoman

slavery in the Bulgarian literature and the magical realism of Georgi Markovski through which the author interprets the nationalism.

Key words: magical realism, national narrative of the Ottoman slavery, nationalism.

Надійшла до редакції 17.10.2017 р.